

De wandelaar

door Nora van Laar

Achtergronden en uiterlijke beschrijving

De roman *De wandelaar* van Adriaan van Dis (Bergen (Noord-Holland), 1946) verscheen op 18 januari 2007 bij Augustus te Amsterdam; in datzelfde jaar gebruikte de uitgeverij de zesde druk als feesteditie voor haar vijfjarig bestaan. In november 2014 was het boek aan de zestiende druk toe.

In 2007 bracht de Grote Letter Bibliotheek een aangepaste versie uit en verschenen bij Dedicon en Rubinstein gesproken uitgaven, de laatste door Van Dis zelf voorgelezen. Jaren later, in 2021, werd de roman samen met het Boekenweekgeschenk *Onder het zink, Un abécédaire de Paris* (2004) en *Stadsliefde, scènes in Parijs* (2013) gebundeld tot *De Parijsboeken*, analoog aan de omnibussen van Van Dis' boeken over Nederlands-Indië en Zuid-Afrika. In het kader van de nationale leescampagne 'Nederland Leest' verscheen in november 2021 een unieke uitgave van *De Wandelaar*, gratis op te halen bij de Openbare Bibliotheken.

De wandelaar werd vertaald in het Frans (2008), Deens (2009), Bulgaars (2009), Italiaans (2009), Hebreeuws (2010), Chinees (2011), traditioneel Chinees (2012), Duits (2012) en Roemeens (2016). Het boek werd genomineerd voor de NS Publieksprijs 2007, de Euregio Literatuurprijs voor Scholieren 2010 en de Libris Literatuur Prijs 2011.

De wandelaar bestaat uit 34 korte hoofdstukken zonder titel of nummering en werd geschreven 'voor Ellen', verwijzend naar Van Dis' vriendin Ellen Jens. Een 'Verantwoording', waarin de schrijver een aantal titels van geraadpleegde werken geeft, sluit de roman af.

Hoewel de roman niet autobiografisch is, vallen overeenkomsten met het leven van de schrijver niet te ontkennen. Van Dis heeft jaren in Parijs gewoond, waar hij lange wandelingen maakte die hem deden afdwalen van de geijkte paden. Aan de Vlaamse journalist Vandenbroucke vertelde hij dat zijn roman

al wandelend ontstond. Hij wijst op het verband met Nijhoffs gelijknamige gedicht (1916): 'De titel alludeert op een gedicht van Martinus Nijhoff, 'De wandelaar', over een eenzame man die zich een toeschouwer 'uit een hoge toren' voelt. Hij ziet een stoet van beelden voorbijgaan die hij niet kan aanraken hoewel hij dat wel zou willen. Mijn hoofdpersoon is zo'n naar binnen gekeerde man. Door een toeval, in zijn geval een hond, wordt hij betrokken bij mensen die een hondenleven leiden.' Over het feit dat zijn vader, die niet met zijn moeder getrouwd was, net als het hoofdpersonage Mulder heette, zegt de schrijver dat men dat niet te letterlijk moet nemen: 'Ik ben die meneer Mulder niet, maar ik heb er wel een deel van mezelf in kunnen stoppen. Dat doe je altijd als je schrijft. Het zijn stukken van jezelf die je uitvergroot. Mulder is bijvoorbeeld een onbetrokken man, terwijl ik altijd heel betrokken ben geweest. Ik heb me ingeleefd in iemand die dat niet is, dat was op zichzelf al een spannende exercitie.'

Inhoud

De alleenstaande Mulder, Nederlander van middelbare leeftijd, woont al jaren in Parijs, een verhuizing die hem is ingegeven door de herinnering aan een liefdesgeschiedenis die hij daar ooit heeft beleefd. Een flinke erfenis heeft hem in de gelegenheid gesteld te rentenieren en hij brengt zijn dagen lezend en schrijvend door. 's Avonds maakt hij op aanraden van zijn cardioloog een wandeling, waarbij hij altijd dezelfde route binnen zijn eigen, chique wijk kiest. Maar een brand in een kraakpand vol immigranten en illegalen brengt hem van zijn pad af. Een hond, die uit de vlammen naar beneden springt, kiest hem als nieuwe verzorger. In een opwelling geeft Mulder de politieagent die hem als voorlopig gastheer noteert, de naam Nicolas Martin op, een naam die hij op een plaquette ter herinnering aan een verzetsheld leest. Thuis doet hij de hond, die ook hem vies heeft gemaakt, meteen in bad.

Met zijn nieuwe kompaan gaat Mulder nu vaker naar buiten. De hond dwingt hem van zijn oude route af; onderweg introduceert hij zijn nieuwe baas bij de buurtbewoners, allen behorend tot de verschoppelingen die Mulder nooit eerder waren opgevalen. Maar ook zij lijken Mulder voor het eerst te zien, al kennen ze hem uitsluitend als monsieur Martin.

Mulder begint een zoektocht naar de naam van de hond, maar verder dan *Le chien* komt hij niet. De uiteindelijke levensgeschiedenis van het beest hoort hij van père Bruno, de pastoor van de kerk waarvan hij uit zijn raam de torens kan zien. De hond komt uit Tsjaad, van de missie waar père Bruno ooit heeft gewerkt; een bevriende pater had het dier met een paar vluchtelingen

meegegeven. Dankzij de bescherming van de hond waren die twee behouden in Parijs aangekomen. Daar was een van hen al gauw van uitputting bezweken, de ander – Ngolo – hield zich nu schuil in een kamer in een van de kerktorens. Père Bruno, die geen hond in de kerk kon houden, had het dier naar het kraakpand gebracht, waar het meisje Fanta zich over hem had ontfermd. De hond wilde trouwens ook zélf niet meer naar de kerk, want zijn oude baas Ngolo had hem, uit angst te worden ontdekt, weggejaagd door een brandende kaars tegen zijn snuit te houden.

Om de afscheidsceremonies van de brandslachtoffers bij te wonen bezoekt Mulder met zijn hond gebedshuizen van verschillende wereldreligies. In een boeddhistische tempel ziet hij Srimathie (Sri) Ramdunu, een schoonmaakster die haar man bij de brand heeft verloren. De vrouw doet hem aan zijn verloren liefde denken. Mulder, steeds meer geraakt door het leed dat hij ziet, besluit haar het geld voor de crematie van het lichaam in thuisland Sri Lanka te schenken. Hij vindt haar weer in een van de grauwe buitenwijken van de stad. Om haar niet af te schrikken vertelt hij de secretaris te zijn van een weldoener die anoniem wil blijven. De schenking is het begin van een vriendschap die bij Mulder steeds dieper gaat. Met Sri en de hond bezoekt hij Fanta die met zware brandwonden in het ziekenhuis ligt.

Om Sri aan een legale status te helpen, wil Mulder voor haar bij de Albanese maffia een paspoort kopen, zoals hij dat ook op verzoek van père Bruno voor Ngolo heeft gedaan. Maar zover komt het niet. Want wanneer Sri ontdekt dat Nicolas Martin zelf haar weldoener is en eigenlijk Mulder heet, voelt ze dat als een leugen en komt er een einde aan de vriendschap. Ze kiest voor *Le chinois*, een clochard die zijn hele bezit in een winkelwagen voortduwt en in kartonnen dozen slaapt. Sri vist de identiteitspapieren van de man uit de kar om te ontdekken dat de man een Vietnamees is met de naam Là Thu. Daarmee heeft deze uitgestotene gewoon recht op de Franse nationaliteit; Mulder zegt dat Sri de man maar te trouwen heeft om legaal te worden. Ook de hond gaat bij Mulder weg; die kiest weer voor Fanta die intussen in een pleeggezin woont.

Mulder wordt weer anoniem. Alleen met père Bruno houdt hij contact. De bisschop heeft de pater vanwege zijn onorthodoxe ondersteuning van de gelovigen, vervroegd met pensioen gestuurd. Tijdens een etentje in een restaurant op de boulevard bespreken ze hun levensvisie. Mulder licht er zijn atheïsme toe: 'Ik geloof in de mens die er per ongeluk is en er het beste van probeert te maken.' Wanneer hij zegt te geloven in 'een beetje goed doen' met zijn geweten als leidraad, komt hem dat op spot van zijn disgenoot te staan: 'Maar uw geweten doet boodschappen

bij God. Al uw ideeën over goed en kwaad komen uit de goddelijke bron waarin u spuugt.’ Mulder houdt echter vol: ‘Waarom kunnen we niet erkennen dat God in onszelf zit, in onze gemeenschappelijke ervaring, onze intuïtie. Zoeken naar kennis over God, is zoeken naar kennis over onszelf.’ Ze worden het niet eens en het gesprek eindigt met Mulders samenvatting van het gebeurde: ‘Ik heb voor een hond gezorgd van wie ik veel hield en ik heb hem weggegeven. Ik heb een vriend aan een vrouw geholpen, een vrouw van wie ik had kunnen houden.’

Mulder hervat zijn oude wandelingen. Maar nu is de hele stad zijn terrein geworden en heeft hij oog voor zowel de oude, gesetelde bovenwereld als de illegale ‘onderwereld’ der immigranten en illegalen. ‘Hij liep alleen en zag en rook alles’.

Interpretatie

Personages

‘Ondanks zijn zorgvuldige wijze van kleden was Mulder een onzichtbare man in zijn buurt, of misschien dankzij, want er viel niets op hem aan te merken.’ Een overbodige opmerking, want uit de kleine dertig pagina’s vóór deze beschrijving heeft de lezer dan allang begrepen dat hoofdpersonage Mulder in zijn wijk een onopvallende buitenstaander is. Zonder voornaam en met nauwelijks enige informatie over zijn achtergrond is Mulder inderdaad non-descript. Hij denkt genoeg te hebben aan schoonheid, die hij in architectuur en musea aantreft. Tijdens zijn vaste avondwandeling houdt hij de ogen gesloten voor alles wat lelijk is en bant hij zwervers en andere verschoppelingen zorgvuldig uit zijn beeld. Thuis brengt hij veel tijd door met dwangmatig ordenen en schoonmaken. Een manier van controle over het leven houden, terwijl hij zijn behoefte aan liefde en geborgenheid diep wegstopt.

Thematiek

Ter compensatie van zijn eigen ongevolde verleden leent Mulder dat van de vroegere stadsbewoner Nicolas Martin. Onder de naam Martin – als gefusilleerd verzetsheld toch voorbeeld van zowel durf als compassie – begint hij aan een leerweg door de wereld van de Parijse onderklasse, door een ware Hades met een gidsende *Le chien* als bijbehorende Cerberus. Met Martin als tussenstap kan hij de confrontatie met alle narigheid makkelijker aan. Gaandeweg krijgt hij oog voor het leed van anderen en probeert er iets aan te doen. En zo wordt Martin Mulders ‘betere ik’ die functioneert tot de nieuwe ervaringen geïntegreerd zijn en Mulder zonder zijn alter ego verder kan. De zoektocht naar de naam van de hond wordt zo een zoektocht naar de eigen identiteit, of beter: identiteiten want mens, dier en zelfs stad bezitten er meerdere. En passant wordt het trouwens ook een

zoektocht naar de verloren jeugdliefde. Maar zoals Orpheus zijn Eurydice niet uit de onderwereld kon meenemen, zo moet ook Mulder zijn oude geliefde – nu in de gedaante van Sri – toch echt achterlaten. Als Orpheus is het hemzélf wel vergund zowel boven- als onderwereld te betreden.

Het thema van de meerdere identiteiten kan goed worden geïllustreerd aan de hand van de hond. Aanvankelijk lijkt het dier vooral een heilige, een beschermer en redder die zijn eerste bazen tijdens hun ‘hellevaart’ uit Afrika veilig naar het hemelse Europa heeft geloodst. Maar eenmaal in Parijs blijken ze niet ontsnapt aan die hel, de emigranten hebben die eerder meegebracht. Springend uit het brandende huis lijkt hun begeleider nog steeds die reddende engel; dat het hier om de hellehond gaat, wil men niet zien. De mensen zijn blind voor de verradersrol die het beest speelt wanneer het zonder veel scrupules van het ene naar het andere baasje overwandelt. En bijna niemand weet dat de hond ook dader is, aanstichter van de brand die met zijn staart een kaars heeft omgezweept. Men waant zich liever de baas van het beest, maar wie het probeert aan te lijnen komt van een koude kermis thuis. Want het is de afschrikwekkende driekoppige hond Cerberus die de ingang van de Hades bewaakt. En dus is het ook Cerberus die hun de toegang tot het welvarende Parijs ontzegt. Dat de mensen hem desondanks als held en hulphond zien, is aan hen. Ondertussen kan Mulder wel met een waardevolle levensles vertrekken, want aan *Le chiens* leiband heeft hij zich letterlijk en figuurlijk moeten vuilmaken met die kant van het bestaan die hij altijd zo dwangmatig vermeed. Verrijkt kan hij terugkeren naar de bovenwereld. Het leven is voor hem niet hel of hemel, maar alle twee tegelijk.

Een belangrijk klankbord voor Mulder bij de vorming en verwerking van alle nieuwe inzichten is père Bruno. Maar ook die is meer dan dat alleen. Gekleed in eenvoudige soutane is hij steunpilaar van gelovigen en helper van verstotelingen waarbij hij de misdaad niet mijdt. In een brokaten mantel is hij officieel vertegenwoordiger van de kerk en bedient hij tijdens de begrafenisplechtigheid voor enkele brandslachtoffers ook de schijnheilige elite die komt opdagen omdat de televisiecamera's op het gebeuren staan gericht. In sjofele vrijetijds-kleding laat hij zich vollopen in het buurtcafé en toont hij zich vooral Mulders vriend. ‘Père Bruno’ is trouwens ook een alias net zoals ‘Martin’. Het is de religieuze naam van de priester, wiens doopnaam onbekend blijft. En zo hebben alle personages óf een andere naam óf een andere identiteit dan Mulder aanvankelijk dacht. Het spel ondersteunt de kernvragen van de roman. Wat bepaalt iemands persoonlijkheid? Een naam? Zijn verleden? Zijn daden? Alles bij elkaar? En heeft een mens niet meerdere identiteiten parallel aan

de rollen die hij speelt? En wat bepaalt hij van dit alles zelf? Wat wordt hem door anderen toegedicht?

*Perspectief/
Thematiek*

Het gegeven weerspiegelt zich in de gekozen vertelsituatie waarbij een alwetende verteller Mulders levensgeschiedenis inkleurt. Regelmatig staat deze het perspectief af aan Mulder, die op zijn beurt de hond weer allerlei, met name menselijke eigenschappen, toedicht.

Het is ook de verteller die beslist welke namen en aliassen bekend worden gemaakt en welke niet. Vaak kiest hij voor een soortnaam – *Le chien*, *Le chinois* –; hij is bovendien degene die besloten heeft Mulder weinig achtergrondinformatie mee te geven. De anonimiteit past bij het gegeven dat hier de levensweg van iedere mens wordt uitgebeeld. Mulder wordt hiermee een Elckerlijc die God niet vreest en rekenschap moet afleggen van zijn aardse leven. Zijn tocht langs de verschillende godshuizen maakt hem uiteindelijk niet religieus maar doet hem constateren dat zijn humanistische levensovertuiging niet veel verschilt van die van gelovigen met als enig verschil dat hij meent dat de voorstelling van een god voortkomt uit onszelf en geen zelfstandige identiteit buiten de mens vertegenwoordigt. Daarmee lijkt hij op Ahasverus, de Wandelende Jood die nadat deze Christus had weggestuurd, gedoemd werd tot de dag des oordeels rusteloos over de wereld te zwerven.

Genre

De beschrijving van Mulders ontwikkeling maakt van *De wandelaar* een psychologische roman. Aanleiding tot de omslag in het leven van de hoofdfiguur is de brand, die hem met zijn helse vlammen de onderwereld inlokke. Als openingsscène krijgt de gebeurtenis nadruk, nog eens versterkt door het gebruik van de tegenwoordige tijd; de rest van het verhaal is in de verleden tijd gesteld. Maar door de beschrijving van de onderklasse van Parijs is *De wandelaar* ook een sociale roman, een kritische zedenschets van het eenentwintigste-eeuwse Europa dat door de komst van de vele migranten snel aan het veranderen is. De oude elite wordt er als egoïstisch en hypocriet neergezet. Het gegeven zet de lezer tot nadenken over zijn eigen rol binnen deze snelle veranderingen. Moet hij bang of juist blij zijn met deze nieuwe fase in de Europese samenleving? En is men medeverantwoordelijk voor de ellende van zijn medemens? Zo ja, moet men dan proberen daar wat aan te doen?

Titel

Mulder kiest en handelt. Maar daarbij doemt een nieuwe vraag op: helpt hij om te helpen of om zijn eigen geweten te sussen? Uiteindelijk levert het hem zelf het meeste op in de zin dat hij zijn oude liefdesverdriet verwerkt en een iets beter mens wordt. Maar hij blijft de eeuwige wandelaar, een Ahasverus, al is dat niet meer als louter observerende buitenstaander, maar als mens met zijn blik naar buiten gericht die daarbij het lelijke

niet meer schuwt. Ook hierin is de hond, die het leven steeds weer makkelijk oppakt, hem tot leermeester geweest. Een aangeschoten père Bruno had het Mulder al gezegd tijdens hun kennismakingsgesprek in het buurtcafé direct na de brand: 'Het is geen zithond maar een wa-wandelaar.'

Dat een identiteit door geruchten en valse beweringen al snel fictionele kenmerken krijgt, wordt ondersteund door het feit dat de verteller Mulders wederwaardigheden bewust als verhaal presenteert. Het is alsof de lezer met de eerste alinea een negentiende-eeuwse roman of een ouderwets jeugdboek instapt: 'De hond had alles gezien. Met hem moet het verhaal beginnen. Hoe hij voor het raam danste en uit een brandend huis sprong. Maar eerst maakt meneer Mulder een avondwandeling. Hij zal aan de politie een andere naam opgeven.' Daarna komt een klassieke verhaalopening: 'Het is een koele lenteavond.' De nieuwsgierigheid van de lezer is gewekt, de verteller heeft hem alvast kennis laten maken met enkele van de spannende gebeurtenissen die hoofdpersonage Mulder te wachten staan. Die spanning houdt hij erin door daarna de informatie gedoseerd vrij te geven en zijn held, met in diens kielzog de lezer, stap voor stap dieper in de aard van de hond en diens omgeving te laten doordringen. Niets leidt daarbij af: de gebeurtenissen worden in chronologische volgorde van de lente tot begin winter van een jaar aan het begin van de eenentwintigste eeuw gepresenteerd; de gebruikte taal is eenvoudig met hier en daar een beeldende vergelijking of personificatie. Te spannend wordt het echter nooit, want gevaarlijke momenten zoals Mulders ontmoeting met de Albanese maffia, worden als flashback gepresenteerd met als gevolg dat de lezer van tevoren weet dat Mulder er behouden uit tevoorschijn zal komen. Ten slotte verlichten de bijna filmische beschrijvingen van de Franse hoofdstad het ernstige onderwerp. De tekst van de aanvangsalinea zou als trailer voor een spannende film tegen het kleurrijke decor van een wereldstad dan ook niet misstaan.

Opbouw / Stijl

Context

In *De wandelaar* laat Van Dis het thema van zijn familie – *Nathan Sid* (1983), *Indische duinen* (1994), *Familieziek* (2002) – los. De schrijver put nu uit zijn leven als in Parijs wonende Nederlander die via wandelingen kennis heeft gemaakt met de schaduwzijde van de stad. De lezer kon hier al over lezen in *Onder het zink* (2004); later worden deze 'Parijse' werken aangevuld met de bundel *Stadsliefde* (2011).

Maar ondanks de verandering van onderwerp past *De wandelaar* naadloos in Van Dis' oeuvre. Het gaat dan in abstractere zin om de uitwerking van de figuur van de buitenstaander die tegen zijn omgeving aankijkt; het gaat over de spanning tussen betrokkenheid en wegstijgen, liefdadigheid en bemoeizucht, tussen illusie en een tegenvallende werkelijkheid.

Het immigrantenbestaan met bijgaande cultuurbotsingen kent de schrijver uit eigen ervaring, als lid van een gezin met Indische wortels, als kenner van Zuid-Afrika en zijn cultuur en later als bewoner van Parijs dat ook door vele andere nieuwkomers wordt bevolkt. Al deze ervaringen voeden het werk van de auteur met scherpe tegenstellingen: tussen blank en zwart, arm en rijk, het Westen en de derde wereld, tussen maatschappelijk en asociaal, tussen afkomst en individuele identiteit. De figuur Mulder keert terug als hoofdpersoon in *Tikkop* (2010), een roman over een bezoek aan een oude vriend in Zuid-Afrika en *In het buitengebied* (2017) waarin de protagonist weer in Nederland in een huis op het platteland woont.

Meer in het algemeen staat *De wandelaar* in een lange rij werken rond het hellevaartthema. Bekend is natuurlijk Dantes *La Divina Commedia*; modernere uitwerkingen zijn onder meer te vinden in Malcom Lowry's *Under the Volcano* (1947) en *2666* (2009) van Roberto Bolaño en wat de Nederlandse letterkunde betreft in *De kellner en de levenden* (1949) van S. Vestdijk en *Inferno* (1991) van Willem Brakman. Pieter Steinz ziet *De wandelaar* als fictieversie van George Orwells *Down and out in Paris* (1933). De vluchtelingenproblematiek en de westerse houding vindt men onder andere ook in *Dit zijn de namen* (2012) van Tommy Wieringa en *La Superba* (2014) van Ilja Leonard Pfeijffer.

Op het gebied van de morele dilemma's en de kwestie van het geloof, met bovendien een rol voor een dronkzuchtige priester, kan *De wandelaar* vergeleken worden met Graham Greenes *The Power and the Glory* (1940).

Waarderingsgeschiedenis

De wandelaar werd over het algemeen goed ontvangen. De meeste recensenten lieten geen enkele wanklank horen. Daarbij legde men vaak de nadruk op de geëngageerdheid van de roman, zoals Wim Vogel en Pieter Steinz in respectievelijk het *Haarlems Dagblad* en *NRC Handelsblad* doen. Ronduit lyrisch is Max Pam in *HP/De Tijd* die *De wandelaar* een van de beste romans van Van Dis noemt: 'Met *De wandelaar* heeft Van Dis een van zijn beste romans geschreven. Het verhaal zit uitstekend in elkaar. (...) De actualiteit spat er vanaf, maar het gevaar van een te

goedkoop engagement heeft de auteur weten af te wenden. Weliswaar ligt af en toe een zekere zoetsappigheid op de loer, maar die is nodig om die andere draken van het cynisme en de misantropie het hoofd te bieden. Bovendien is de triomf van Mulder te gering om van een politiek correcte roman te spreken. We kunnen wel geloven dat wie één mens helpt de hele mensheid helpt, maar dat is natuurlijk een illusie.' Vaak worden opmerkingen over die geëngageerde inhoud gecombineerd met waardering voor de lichte stijl die het zware onderwerp verzacht. Zo schrijft Van Ruiten van het *Dagblad van het Noorden*: 'De wandelaar is een confronterende roman over een gecompliceerd vraagstuk, een elegant en helder geschreven vertelling met een internationale uitstraling.'

Een aantal critici voegen aan hun gunstig oordeel een – vaak miniem – minpuntje toe. Lies Schut in *De Telegraaf* ziet Van Dis als 'een fascinerende verteller, een chroniqueur met oog voor detail'; de roman noemt ze een boek 'met een harteklop'. Maar het opvoeren van de hond acht ze geforceerd, liever had ze de levens van de verstotenen op een andere manier met dat van Mulder vervlochten gezien. En Jaap Goedegebuure sluit in *Brabants Dagblad* af met: 'Van Dis heeft het risico van de moraliserende overdaad niet altijd weten te bezweren. Dat *De wandelaar* niettemin uitpakt als een verkwikkende leeservaring komt door de behendige stijl waar Van Dis patent op heeft. Soepele zinnen, sierlijke en puntige formuleringen, rake typeringen, het is er allemaal. Daarmee is *De wandelaar* behalve een actueel en relevant boek ook een mooie roman.'

Ronduit negatief zijn slechts enkelen. Mark Cloostermans geeft in *De Standaard* eerst nog toe dat het contrast tussen de werelden soms tot grappige scènes leidt. 'Minder grappig zijn de weekendfilmemoties en -dialogen die geregeld de pret bederven. Gelukkig houdt de zakelijke vertelstijl dat euvel binnen de perken. Niet dat die stijl iets is om over te juichen. In het begin zijn Van Dis' houterige zinnen ronduit irritant. Pas na een bladzijde of vijftig ben je eraan gewend. Je gaat de roman dan lezen als een krant: zonder veel verwachtingen op het vlak van stijl, zappend van regel naar regel.' En zo gaat het nog een tijdje door. Wat Cloostermans betreft, is Elvis Peeters' roman *De ontelbaren* over dezelfde maatschappelijke problematiek veel en veel geslaagder.

Beppie de Rooy in *Nederlands Dagblad* ten slotte concentreert zich op het godsdienstig aandeel in de roman. Ze vindt dat Mulder zich slechts betrokken waant, maar uiteindelijk aan de kant blijft staan. 'En zo blijft Van Dis een schrijver van reisverhalen: kijken en observeren. De beoogde confrontatie met de zelfkant van Parijs blijft bij deze eigentijdse literaire auteur onderwerp van beschouwing, niet van inleving.'

Voor deze bespreking is gebruikgemaakt van:
Adriaan van Dis, *De wandelaar*, zeventiende druk, Amsterdam
2017.

Secundaire literatuur

- Jaap Goedegebuure, Louterende helletochten door Parijs. In: *Brabants Dagblad*, 16-1-2007.
- Stefanie de Jonge, 'Ik wilde alleenlopen, en ik ben een alleenloper geworden'. In: *Humo*, 16-1-2007. (interview)
- Maarten Moll, Het vuil dat niet afklopbaar is. In: *Het Parool*, 18-1-2007.
- Mark Cloostermans, De burgerman en het beest. In: *De Standaard*, 19-1-2007.
- Max Pam, Het zelfrespect van Mulder. In: *HP/De Tijd*, 19-1-2007.
- Coen Peppelenbos, Een pleidooi voor menselijkheid. In: *Leeuwarder Courant*, 19-1-2007.
- Arjan Peters, 'Wat is er mis met schuldgevoel?' In: *de Volkskrant*, 19-1-2007. (interview)
- Joep van Ruiten, Worstelen met de vreemdeling. In: *Dagblad van het Noorden*, 19-1-2007.
- Joep van Ruiten, God staat in de file. In: *Dagblad van het Noorden*, 19-1-2007. (interview)
- Lies Schut, De onzichtbaren van Parijs. In: *De Telegraaf*, 19-1-2007.
- Pieter Steinz, De weldoener is een snob. In: *NRC Handelsblad*, 19-1-2007.
- Bas Belleman, Rellen in een ver Parijs. In: *Trouw*, 20-1-2007.
- Thomas van den Bergh, Wat kun je doen? In: *Elsevier*, 20-1-2007.
- Elisabeth Lockhorn, 'Ik dans niet mee'. In: *Vrij Nederland*, 20-1-2007. (interview)
- Wim Vogel, Op zoek naar solidariteit. In: *Haarlems Dagblad*, 20-1-2007.
- Daniëlle Serdijn, Heer tussen de armen. In: *de Volkskrant*, 26-1-2007.
- Johan Vandenbroucke, 'Deze tijd vraagt om een nieuwe Dickens'. In: *De Morgen*, 31-1-2007. (interview)
- Kees 't Hart, Geen grote klootzak. In: *De Groene Amsterdammer*, 2-2-2007.
- Marieke Smithuis, Sluitend stukje in legpuzzel. In: *Het Financieele Dagblad*, 10-2-2007.
- Johan Bakker, Meneer Mulder gaat op de knieën. In: *Nederlands Dagblad*, 16-2-2007.
- Beppie de Rooy, Wandelende buitenstaander in Parijs. In: *Nederlands Dagblad*, 28-2-2007.
- Tjerk de Reus, Leven zonder uitzicht. In: *Friesch dagblad*, 1-6-2007.
- Johan Waumans, De wandelaar. In: *De Leeswolf*, 1-6-2007.
- NN, Kennis en cultuur – Literatuur: De wandelaar van Adriaan van Dis. In: *Elsevier*, nr. 3, 2007, jrg. 63, pp. 122-123.

Henk Abma, God als zware pijp of sigaar uit eigen doos ... het blijft ongezond (I). Overwegingen bij Adriaan van Dis, De Wandelaar. In: *In de waagschaal*, nr. 12, 2010, jrg. 39, pp. 23-25.

Henk Abma, God als zware pijp of sigaar uit eigen doos ... Het blijft ongezond (II). Overwegingen bij Adriaan van Dis, De wandelaar. In: *In de waagschaal*, nr. 13, 2010, jrg. 39, pp. 27-31.

